

References

1. **Karpenko Yu.O.** Vstup do movoznavstva : pidruchnyk / Yu.O.Karpenko – K. : Vydavnychi tsestr «Akademiiia», 2006. – 336 s.
2. **Ribtsun Yu.V.** Movlenniivi namystynky dlia malenkoi dytynky : navch.-metod. Posib. / Yu.V.Ribtsun – K. : Litera LTD, 2010. – 160 s.
3. **Yukhansson Y.** Osoboe detstvo / Y. Yukhansson ; [per. so shved. O.Rozhanskoi]. – M. : Terevynf, 2014. – 160 s.

Дата відправлення 14.05.2018 р.

УДК 376.2.016.345:11

О.М. Ткач

oxana77tkach@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ НАВИЧКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

Відомості про автора: Ткач Оксана Михайлівна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: особливості організації навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення та комбінованими порушеннями розвитку. E-mail: oxana77tkach@ukr.net.

Contact: Tkach Oksana, Ph.D., assistant of speech therapy and special techniques department Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilsky, Ukraine. Academic interests: the peculiarities of the organization of educational and correctional development work with children with severe speech disorders and combined developmental abnormalities.

Ткач О.М. Формування номінативного словника у дітей з розладами спектру аутизму / Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VI Всеукр. заочної наук.-практ. конф. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2017. – С. 57–64.

В статті описано загальні засади та напрямки корекційної роботи з розвитку комунікативної функції мовлення у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму. Реалізація корекційної програми дозволяє формувати комунікативну мотивацію, накопичувати вербальні засоби комунікації, розвивати інтенційну спрямованість мовлення, формувати

невербальні засоби комунікації та вміння користуватися різними «комунікативними ролями». Наведені конкретні рекомендації щодо мовленнєвої взаємодії з даною категорією дітей та приклади включення окремих ситуацій у ігрову комунікативну діяльність. Визначені умови, за яких сформовані зразки комунікативної діяльності аутисти зможуть використати у повсякденному житті. Обґрунтована нераціональність та навіть шкідливість використання у корекційній роботі жорстко структурованих вправ і завдань, що призводить до формування нефункціональних, ізольованих від повсякденного життя форм взаємодії.

Корекційна програма складається з семи напрямків роботи (формування прийнятних зразків соціального контакту та соціально схвальних реакцій, розвитку коментованого мовлення та вміння формувати запитання, виражати власні емоції та почуття через соціально схвальну поведінку та вміння висловлювати власну думку в процесі діалогічного спілкування).

Ключові слова: розлади спектру аутизму, комунікативна навичка, мовленнєва функція.

Ткач А.Н. Особенности формирования коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста с расстройствами спектра аутизма. В статье описаны общие принципы и направления коррекционной работы по развитию коммуникативной функции речи у детей дошкольного возраста с расстройствами спектра аутизма. Реализация коррекционной программы позволяет формировать коммуникативную мотивацию, накапливать вербальные средства коммуникации, развивать интенционную направленность речи, формировать невербальные средства коммуникации и умение пользоваться различными «коммуникативными ролями». Приведены конкретные рекомендации по речевому взаимодействию с данной категорией детей и примеры включения отдельных ситуаций в игровую коммуникативную деятельность. Определены условия, при которых сформированные образцы коммуникативной деятельности аутисты смогут использовать в повседневной жизни. Обоснована нерациональность и даже вредность использования в коррекционной работе жестко структурированных упражнений и задач, что приводит к формированию нефункциональных, изолированных от повседневной жизни форм взаимодействия.

Коррекционная программа состоит из семи направлений работы: формирование приемлемых образцов социального контакта и социально положительных реакций, развития комментируемой речи и умения формулировать вопрос, выражать собственные эмоции и чувства через социально положительное поведение и умение выражать собственное мнение в процессе диалогического общения.

Ключевые слова: расстройства спектра аутизма, коммуникативный навык, речевая функция.

Тkach O.M. Features of the formation of communicative skills in preschool children with autism spectrum disorders. The article describes the general principles and directions of the corrective work on the development of communicative speech function in children with autism spectrum disorders. The implementation of the correction program allows for the formation of a communicative motivation, the accumulation of verbal communication tools, the development of the intentional direction of speech, the formation of non-verbal means of communication and the ability to use different "communicative roles. Specific recommendations on language interaction with this category of children are given and examples of the inclusion of certain situations in the game communicative activities are given. The conditions under which the samples of communicative activity are formed can be defined in a daily life. It is grounded irrationality and even harmfulness in the correctional work of rigidly structured exercises and tasks, which leads to the formation of non-functional, isolated forms of interaction from everyday life.

The correctional program consists of seven areas of work (the formation of acceptable patterns of social contact and socially positive reactions, the development of commented speech and the ability to formulate questions, express their own emotions and feelings through social acceptance behavior and the ability to express their own opinion in the process of dialogic communication.

Key words: disorders of the spectrum of autism, communicative skills, speech function.

Постановка проблеми. Комуникативна функція мовлення як засіб спілкування дитини з дорослими, покладена в основі всього її вербального розвитку. Дослідження іноземних фахівців: І. Коєгел, М. О'Делл та українських науковців (Н. Базима, Т. Скрипник, В. Тарасун, Д. Шульженко та ін.) свідчать про те, що своєчасне формування саме цієї функції лежить в основі адаптації дитини з розладами спектру аутизму у середовищі людей з типовим розвитком та може стати основою формування довольної поведінки. Труднощі, що виникають у даній категорії дітей, перешкоджають отриманню інформації з оточуючого середовища, провокують фрагментарність її обробки та неможливість поділитися з оточуючими результатами своєї дослідницької інтелектуальної діяльності (В. Башинська, В. Нікольцева, Д. Сорба та ін.) Вирішення даної проблеми потребує розробки поетапного плану дій, де комуникативна діяльність дитини з розладами спектру аутизму буде розвиватися поступово, у різних модельованих та

природних ситуаціях та матиме своє продовження у повсякденній діяльності дитини.

Метою статті є висвітлення особливостей формування комунікативної навички у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням системи психолого-педагогічної корекції є формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру. Поставлена мета може бути реалізована в ході навчання, що включає 7 основних напрямків роботи: 1. формування уміння висловлювати прохання / вимогу; 2. формування соціально схвальної реакції; 3. формування умінь називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події; 4. формування уміння привертати увагу і задавати питання; 5. формування уміння виражати емоції, почуття, повідомляти про них; 6. формування соціальної поведінки; 7. формування діалогічного мовлення.

В ході навчання дітей ставиться ряд неспецифічних і специфічних завдань. Актуальними для кожного напрямку є такі неспецифічні завдання: • формування комунікативної мотивації; • формування вербальних засобів комунікації; формування інтенційної спрямованості мовлення; • формування невербальних засобів комунікації; • формування вміння «виступати» в різних комунікативних ролях: «говорити» і «слухати». • закріплення комунікативних навичок у повсякденних ситуаціях. Неспецифічні завдання вирішуються на всіх етапах навчання. Специфічні завдання реалізуються виключно в ході відповідних напрямків роботи.

В процесі проведення психолого-педагогічної корекції необхідно дотримуватися ряду умов, що мають істотний вплив на вирішення даної проблеми. Одна з найбільш важливих умов є виявлення особистих інтересів і потреб дитини. У ряді досліджень показано, що несформованість комунікативних навичок у дітей з аутизмом пов'язана з відсутністю або недостатньою сформованістю у них внутрішньої комунікативної мотивації (Koegel, 2015). У зв'язку з цим, виникає необхідність зовнішнього стимулювання комунікативної активності. Це досягається шляхом включення в процес психолого-педагогічної корекції різних предметів, різноманітних видів діяльності, а також тем розмов, цікавих для дитини. Наприклад, навчаючи дитину вмінню висловлювати прохання необхідно використовувати її улюблені продукти харчування, іграшки; формувати вміння відповідати на питання і коментувати зображення на картинках варто за допомогою улюбленої книги дитини. У цьому випадку, вона буде відповідати з великим бажанням, а ефективність формування комунікативних навичок значно зросте. При навчанні вмінню підтримати діалог також краще використовувати цікаві для дитини теми розмови. У разі, якщо тема нав'язана дитині, швидше за все, відбудеться поступове сповзання у

формальну взаємодію. Велике значення в процесі корекційної роботи має використання підказок. Більшість дітей з розладами артистичного спектру можуть користуватися підказками дуже ефективно, оскільки для них характерна ехолалія - автоматичне повторення чужих слів, значення яких дитина найчастіше не розуміє. Наприклад, дорослий вітається з дитиною: «Привіт, Саша!», І дитина відповідає: «Привіт, Саша!», Замість того, щоб назвати дорослого на ім'я. Або дорослий просить: «Саша, принеси м'яч!», А дитина автоматично повторює: «Саша, принеси м'яч!», Але не робить те, про що її попросили. Ехолалії необхідно використовувати як основний засіб формування навичок мовленнєвої комунікації у дитини з аутизмом. Для цього потрібно демонструвати дитині зразки мовних висловлювань і стимулювати її до їх ехолалічного відтворення. Наприклад, під час спілкування з дитиною з аутизмом ми часто стикаємося з ситуацією, коли вона налаштована на взаємодію, але не знає, як привернути увагу співрозмовника, попросити його про допомогу, пограти в улюблену гру і т.д. У цьому випадку дитині потрібно підказати слова, які підходять до даної ситуації: «Допоможи!», «Давай грати!» І т.д. У ряді випадків, дитина навпаки не налаштована на взаємодію і не здатна адекватно висловити відмову, тоді вона починає кричати або демонструє інші форми дезадаптивної поведінки, замість того щоб сказати «не хочу», «ні». У таких ситуаціях їй також потрібна допомога у вигляді вербальних підказок. На початкових етапах корекційної роботи, діти зазвичай повторюють слова дорослого механічно, завчено. Багаторазове повторення одних і тих же ехолалічних висловлювань в зв'язку з певною ситуацією дає дитині можливість зрозуміти сенс сказаного і використовувати ці слова для самостійного спілкування, без підказок. Ще однією важливою умовою є підкріплення комунікативних висловлювань. Дослідження показують, що підкріплення будь-яких, навіть дуже слабких, комунікативних спроб призводить до посилення мотивації (Koegel, O'Dell, Dunlap, 2008); це сприяє збільшенню кількості, а, отже, і якості комунікативних висловлювань. Підкріплення може бути двох видів: штучне і природне. Прикладом штучного підкріплення може служити використання цукерок, льодяників, родзинок, чіпсів і т.д. з метою заохочення правильної відповіді. Наведемо приклад: педагог показує дитині картинку із зображенням будь-якого предмета і питає: «Що це?»; дитина відповідає: «Це - шафа»; дорослий - «правильно», дає дитині цукерку. Даний приклад яскраво ілюструє, що штучне підкріплення (в даному випадку цукерка) не пов'язане безпосередньо з ситуацією спілкування, не включене в практичну діяльність. Таке підкріплення найчастіше використовується при виконанні структурованих вправ і навчальних завдань, спрямованих на формування і закріплення комунікативних навичок дітей з аутизмом. Багато біхевіористичних програм, що розроблені закордонними дослідниками, базуються на використанні

цього виду підкріплення. Природне підкріплення, навпаки, прямо пов'язане з контекстом взаємодії і включено в спільну діяльність дитини і дорослого. Прикладом може служити гра з використанням карток лото: педагог показує картку і питає «Що це?»; якщо дитина відповідає правильно, тоді як винагорода дорослий віддає їй картку, яку дитина кладе на відповідну клітку. В даному випадку, як підкріплення виступає сама картка, включена в практичну діяльність. Сучасні дослідники підкреслюють, що використання «природного підкріплення» найкращим чином сприяє закріпленню комунікативних навичок (Тарасун В., 2015). Однією з умов є використання повсякденних, природньо виникаючих ситуацій в системі корекційної роботи. Дослідження попередніх років показали, що формування комунікативних навичок у дітей з аутизмом недостатньо ефективно, якщо процес навчання заснований на виконанні жорстко структурованих вправ і завдань і протікає виключно в рамках корекційних занять (Нікольська В., Богтрева Д. 2013). В цьому випадку, навички що формуються виявляються нефункціональними, ізольованими від щоденно виникаючих соціальних ситуацій і не використовуються дітьми в умовах повсякденного життя. Для вирішення цих проблем в процесі корекційної роботи застосовується метод «супроводжуючого навчання», який заснований на використанні природньо виникаючих ситуацій, епізодів з метою формування комунікативних навичок. У процесі корекційної роботи комбінується виконання навчальних завдань і вправ з використанням повсякденних ситуацій. Це дозволяє дитині здійснити перенесення комунікативних навичок що формуються у різні соціальні контексти. Для реалізації даної умови дорослий, який перебуває з дитиною, повинен розглядати кожен ситуацію як потенційну можливість для побудови комунікативної взаємодії. Це вимагає значної уваги по відношенню до поведінки і емоційних реакцій дитини. Якщо дорослий помітив, що дитина зацікавлена чимось чи готова до взаємодії, він повинен знайти можливість для налагодження комунікативного процесу. Наведемо кілька практичних прикладів:

1. Ви бачите, що дитина хоче дістати м'ячик, який лежить на шафі, але не може дотягнутися. В цьому випадку проявіть зацікавленість по відношенню до даної ситуації, спостерігаючи за дитиною і щиро посміхайтесь, так, щоб у неї виникло бажання звернутися до вас. Коли дитина звернув на вас увагу, простягніть руки в сторону м'ячика, демонструючи готовність дістати його, і продовжуйте дивитися на дитину. Якщо вона не може висловити прохання, дайте підказку: «Дай м'ячик», «Дістань м'ячик» і т.д. Коли дитина повторить за вами, відразу ж виконайте його прохання.

2. Ви бачите, що дитина з цікавістю спостерігає за грою собак на вулиці. Проявіть зацікавленість в цій ситуації: встаньте або сядьте навпочіпки поруч з дитиною, також поспостерігайте за грою собак і

прокоментуйте ситуацію: «Собаки грають». Ймовірно, що дитина повторить за вами. Тоді подивіться на неї зі схваленням і злегка кивніть, підкріплюючи його реакцію. У разі якщо цього не відбулося, продовжуйте використовувати подібну стратегію поведінки. Увага і повага до інтересів дитини приведуть до того, що у неї виникне бажання повторити ваші висловлювання. З часом дитина зможе самостійно коментувати ситуації, ділячись з вами своїми інтересами.

3. Ви бачите, що дитина намагається знайти свої черевики, щоб піти на прогулянку. Поспостерігайте за дитиною, проявляючи увагу до його проблеми. Коли вона подивиться на вас, підкажіть необхідні слова, наприклад: «Де черевики?». Коли дитина повторить, відразу ж дістаньте їх або покажіть дитині, де вони, підкріплюючи її комунікативне висловлювання. (Описані нами приклади використовуються в роботі з дітьми з різним рівнем комунікативного, соціального і когнітивного розвитку). Аналогічні ситуації можна моделювати штучно. Наведені нами приклади дають уявлення про те, що використання повсякденних, природньо виникаючих ситуацій здійснюється з урахуванням потреб та інтересів дитини. Важливим є те, що в подібних ситуаціях відбувається природне підкріплення її комунікативних висловлювань; в якості винагороди виступає результат мовленнєвої активності дитини - виконання її бажання, наміру, безпосередньо пов'язаного з даною ситуацією. Це дозволяє дитині зрозуміти, що вимовлена фраза призводить до певного результату; що за допомогою висловлювання можна вплинути на поведінку інших людей і досягти бажаного.

Програма формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру включає сім послідовних блоків, кожен з яких відповідає окремому напрямку роботи. Кожен блок включає перелік навичок, які формуються у дітей в ході навчання (таблиця 1.).

Таблиця 1.

Структура програми формування комунікативних навичок

Формування умінь висловлювати прохання / вимоги	Прохання про повторення дії Уміння попросити предмет в ситуації вибору Прохання поїсти / попити Вимога предмета / іграшки Вимога улюбленої діяльності Прохання про допомогу
Формування соціально схвальної реакції	Відгук на своє ім'я Відмова від запропонованого предмета / діяльності Відповідь на вітання інших людей Вираз згоди Відповіді на особисті питання
Формування умінь називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події	Коментарі у відповідь на несподівану подію Уміння називати різні предмети Вміння називати різних персонажів з книг, мультфільмів Визначення приналежності власних речей

	Вміння називати знайомих людей на ім'я Коментування дій, повідомлення інформації про дії Опис місцезнаходження предметів, людей Опис властивостей предметів Опис минулих подій Опис майбутніх подій
Формування умінь привертати увагу і задавати питання	Уміння привертати увагу Уміння задавати питання про предмет («Що ___?») Уміння задавати питання про іншу людину (« Хто ___? ») Уміння задавати питання про дії (« Що робить ___? ») Уміння задавати загальні питання, які потребують відповіді так / ні Уміння задавати питання про місцезнаходження предмета (« Де ___? ») Уміння задавати питання, пов'язані з поняттям часу (« Коли ___? »)
Формування умінь виражати емоції, почуття; повідомляти про них	Вираження радості Вираження смутку Вираження страху Вираження гніву Повідомлення про біль Повідомлення про втому Вираз задоволення / незадоволення
Формування соціальної поведінки	Прохання повторити соціальну гру Прохання пограти разом Ввічливість Уміння поділитися чимось з іншою людиною Вираження почуття прив'язаності Надання допомоги Уміння втішити іншу людину
Формування навички використання діалогічного мовлення	Уміння ініціювати діалог, звертаючись до людини на ім'я Уміння ініціювати діалог, використовуючи стандартні фрази Завершення діалогу з використанням стандартної фрази Уміння підтримати діалог, ділячись інформацією зі співрозмовником Уміння підтримати діалог, організований співбесідником Уміння підтримати діалог на певну тему Уміння підтримувати діалог в різних соціальних ситуаціях Дотримання правил розмови

Висновки. Створення стимулюючого, розвиваючого середовища навколо дитини, використання природнього підкріплення ситуації та дотримання послідовності формування комунікативної навички пришвидшить її формування у дітей з розладами спектру аутизму. Пропонована корекційна програма здебільшого реалізується на протязі

кількох років щоденної комплексної корекційної роботи, де кожна із засвоєних проміжних комунікативних навичок відпрацьовується у різних ситуаціях корекційними педагогами, психологами, терапевтами та батьками.

Бібліографія

1. Логопедія. Підручник, За ред. М.К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 776 с. **2. Скрипник Т.В.** Феноменологія аутизму: Монографія / Т.В. Скрипник. – К.: Видавництво “Фенікс”, 2010. – 320 с. **3. Тарасун В. В.** Аутологія : [монографія] / В. В. Тарасун; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ : Леся, 2014. – 579 с. **4. Технології** психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах / За ред. В. Бондаря, В. Засенка, В. Тарасун - том I: Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. – К., 2006. – 249 с. **5. Шульженко Д. І.** Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. / Д.І. Шульженко. – К., 2009. – 385 с.

References

1. Lohopediia. Pidruchnyk, Za red. M.K. Sheremet K.: Vydavnychiy Dim «Slovo», 2015. – 776 s. **2. Skrypnyk T.V.** Fenomenolohiia autyzmu: Monohrafiia / T.V. Skrypnyk. – K.: Vydavnytstvo “Feniks”, 2010. – 320 s. **3. Tarasun V. V.** Autolohiia : [monohrafiia] / V. V. Tarasun; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – Kyiv : Lesia, 2014. – 579 s. **4. Tekhnolohii** psykhichnoi intehtratsii ditei z autyzmom: U 2-kh tomakh / Za red. V. Bondaria, V. Zasenka, V. Tarasun - tom I: Formuvannia peredumov navchalno-piznavalnoi diialnosti u ditei z autyzmom. – K., 2006. - 249 s. **5. Shulzhenko D. I.** Osnovy psykholohichnoi korektsii autystychnykh porushen u ditei: Monohrafiia. / D.I. Shulzhenko. – K., 2009. – 385 s.

Дата відправлення 15.05.2018 р.

УДК 376-056.26(075.8)

Я. А. Утьосов
arnst99@gmail.com

ЗМІСТОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Відомості про автора: Утьосов Ян, аспірант кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам’янець-Подільський, Україна
Email: arnst99@gmail.com.

Contact: Utiosov Yan, post-graduate student of the department